

ЛЮСТРАЦІЯ У ПРАВОВОМУ РОЗУМІННІ: ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ

Карпинець І. В.,

*4 курс факультету європейського права та правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Термін “люстрація” – *lustratio, piacula, piamenla, caerimoniae* – у своєму первинному значенні в греко-римській міфології означав ритуали очищення від моральної скверни. Відповідно до вірувань греків та римлян, окрім загальної ідеї щодо гріховності самої людської природи, нечистота або скверна, які вимагали проведення ритуалу очищення, могли виникати у багатьох випадках: скоєння злочину (вбивства), торкання небіжчика, явлення божественного знаку тощо. Але ще за часів афінської

демократії (V століття до нашої ери) люстрація почала застосовуватися у сучасному розумінні цього терміну, тобто із метою подолання важких негативних наслідків попередніх політичних режимів авторитарного спрямування .

Слід також вказати, що поняття люстрації використовувалось не тільки як система захисту демократії. Зокрема, у соціалістичній Чехословаччині термін люстрація означав перевірку поліцією для своїх власних цілей наявності відомостей про особу у власних таємних базах даних . Такі перевірки здійснювалися службою безпеки і мали на меті визначення лояльного чи нелояльного ставлення особи чи групи осіб до соціалістичного порядку. Розкриття таких баз даних, до речі, було покладене в основу процесу люстрації у Чехії та Польщі, незважаючи на те, що значна кількість документів з інших архівів спецслужб зникла чи була знищена.

Запровадження люстрації є одним, але не єдиним способом консолідації суспільства і подолання негативних наслідків авторитарного режиму. Так, наприклад, пост-франківська Іспанія відмовилася від проведення люстрації. Таким же чином Південно-Африканська республіка обрала модель утворення комісій правди та примирення для подолання соціальної спадщини тривалого періоду політики апартеїду. Відмова від люстрації як засобу консолідації суспільства не знайшла широкого розповсюдження і в Центральній та Східній Європі. Зокрема, люстраційні заходи було скасовано у Словаччині та Болгарії на підставі рішень відповідних Конституційних судів. Естонія, Латвія та Румунія також відмовилися від запровадження подібних заходів.

Люстраційні закони по своїй суті встановлюють спеціальні вимоги, які регулюють доступ та перебування на державній службі і визначають процедуру перевірки того, чи співпрацювала особа, що обіймає певну посаду чи має намір обіймати таку посаду, із репресивним апаратом поваленого авторитарного режиму. Такі закони відповідно не мають відношення до царини кримінального права. За своїм характером люстраційні закони є спрямованими на перебудову бюрократичного апарату держави і залучення на роботу в ньому осіб, відданість яких новому демократичному режиму не ставиться під сумнів.

Однак у той же час, люстрація може розглядатися як встановлення презумпції колективної вини. Більше того, люстрація може слугувати інструментом зведення політичних рахунків та політичної боротьби. Однак, з іншої сторони, як свідчить історія держав Центральної Європи, відсутність люстраційного законодавства може також вести до значних зловживань владою.

Оскільки перехід від авторитарних режимів до демократії в багатьох країнах центральної та східної Європи супроводжувався процесами люстрації, що виявилися досить суперечливими, в 1996 році Парламентська Асамблея Ради Європи прийняла Резолюцію 1096 (1996) “Про заходи щодо подолання наслідків минулих комуністичних тоталітарних систем”, якою, в тому числі, були схвалені Вказівки щодо забезпечення дотримання люстраційними законами та подібними адміністративними заходами вимог правової держави.

Відповідно до Резолюції 1096 Парламентська Асамблея рекомендувала державам-членам Ради Європи дотримуватися наступних принципів при запровадженні люстраційних заходів:

Перший принцип: адміністрування люстраційного процесу має здійснюватись спеціально утвореною комісією у складі шанованих суспільством осіб, які пропонуються головою держави і затверджуються парламентом;

Другий принцип: люстрація може використовуватись тільки для усунення чи суттєвого зменшення небезпеки, яку становлять суб’єкти люстрації для утворення життєздатної демократії в силу використання свого становища для порушення прав людини або блокування процесу демократизації;

Третій принцип: люстрація не може використовуватись для покарання або помсти – покарання може бути призначене тільки за минулі кримінальні дії відповідно до чинного кримінального законодавства із дотриманням всіх гарантій кримінального процесу;

Четвертий принцип: люстрація повинна бути обмежена лише такими посадами, щодо яких існують підстави вважати, що особа, яка їх обіймає, може їх використати з метою спричинення суттєвих загроз правам людини або демократії, тобто державними посадами, які відповідають за розробку та впровадження дер-

жавної політики, а також стосуються внутрішньої безпеки або такими державними посадами, які можуть бути використані для порушень прав людини, такими як посади в правоохоронних органах, службі безпеки, розвідки, в судовій владі та прокуратурі;

П'ятий принцип: люстрація не може застосовуватись до виборних посад: виборці мають право обирати на власний розсуд;

Шостий принцип: люстрація не може застосовуватись до установ приватного права чи напівприватних організацій;

Сьомий принцип: дискваліфікація особи на зайняття певної посади внаслідок люстрації не повинна перевищувати п'яти років, оскільки не слід недооцінювати можливість позитивних змін у ставленні та звичках особи (навіть засудженим особам надається можливість помилування за добру поведінку – тому особі, яка взагалі не вчинила злочину, повинна надаватись принаймні подібна можливість);

Восьмий принцип: лише особи, які наказували, вчиняли чи суттєво допомагали вчиненню серйозних порушень прав людини можуть бути дискваліфіковані для зайняття певних посад;

Дев'ятий принцип: жодна особа не може бути піддана люстраційним санкціям виключно на підставі членства в організації або діяльності на користь будь-якої організації, які були правомірними під час існування такої організації або вчинення такої діяльності (за виключенням випадку, вказаного у Восьмому принципі) або на підставі особистих поглядів або переконань;

Десятий принцип: люстрація може застосовуватись виключно до дій, трудової діяльності чи членства в організаціях, що мали місце, починаючи з 1 січня 1980 року і до моменту повалення комуністичної диктатури, оскільки маловірогідним є те, що особи, які не вчиняли порушення прав людини протягом таких десяти років наразі вчинятимуть такі порушення (цей строк давності, звичайно, не стосується порушень прав людини, які передбачають кримінальну відповідальність);

Одинадцятий принцип: люстрація “свідомих колабораціоністів” є допустимою лише щодо осіб, які фактично брали участь разом із державними органами (такими як служба безпеки) у вчиненні серйозних порушень прав людини, які заподіяли фактичну шкоду іншим та які знали або повинні були знати, що їх дії

завдають шкоду (це, наприклад, не стосуватиметься осіб, які намагалися свідомо ввести в оману служби безпеки, імітуючи співпрацю);

Дванадцятий принцип: люстрація не повинна застосовуватись до осіб, які не досягли 18 років на момент вчинення відповідних дій, добросовісно та добровільно відмовилися та залишили членство, працевлаштування або діяльність на користь відповідних організацій до початку переходу до демократичного режиму або які діяли під примусом;

Тринадцятий принцип: у жодному випадку особу не можна піддавати люстрації без надання всіх гарантій належної правової процедури, включаючи право на захисника (який має призначатись, якщо суб'єкт люстрації не може найняти такого захисника), право бути обізнаним із доказами обвинувачення, право на доступ до всіх наявних обвинувачувальних та виправдовувальних доказів, право надавати свої докази, право на відкритий процес, якщо цього вимагає суб'єкт, право на оскарження до незалежного судового органу тощо.

Рекомендація 1096 та принципи, викладені у Вказівках визначають ті межі люстраційних заходів, які запроваджуються у постсоціалістичних країнах, в рамках яких вони залишаються сумісними з принципом верховенства права та гарантіями дотримання прав людини. Такі принципи чітко виокремлюють допустиму сферу дії люстраційних заходів.

Таке поняття як люстрація застосовувалось в багатьох країнах: Чехія, Словаччина, Польща, Румунія, Болгарія і т.д. Щодо України, бурхливі події Помаранчевої революції наприкінці 2004 року дали поштовх поширенню ідеї запровадження люстраційних заходів в Україні. Наразі на розгляд Верховної Ради України було подано три законопроекти з питань люстрації – проект Закону України “Про люстрацію”, реєстраційний номер 7028, проект Закону України “Щодо певних обмежень при обійманні посад в державних органах влади України”, реєстраційний номер 7028-1, та проект Закону України “Про люстрацію”, реєстраційний номер 7028-2. Загальна концепція та деякі положення всіх трьох проектів є досить подібними.

Науковий Керівник: ст. викл. Конч П.І.